ISTANBUL SAFARI: ABDURAUF FITRAT IJODIDAGI BURILISH NUQTASI

Ziyodilloyeva Parvina

Buxdu talabasi

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20291349

Abdurauf Fitrat hayotida Istanbul (Turkiya) safari oddiy bir sayohat bo'lmadi. Bu — uning dunyoqarashi, adabiy uslubi va g'oyaviy yo'nalishini tubdan o'zgartirgan, butun keyingi ijodiga yo'l belgilab bergan hal qiluvchi bir bosqich edi. 1909—1913 yillar oralig'ida amalga oshirilgan ushbu safar Fitratni Buxorodan oddiy adib sifatida jo'natib, uni yangilangan mutafakkir va faol islohotchi sifatida qaytarib oldi.

Istanbul o'sha davrda nafaqat Usmonli imperiyasining poytaxti, balki islom dunyosidagi islohatchilik va zamonaviy fikrning asosiy markazi ham edi. Fitrat bu shaharda Yevropa ilm-fani, zamonaviy ta'lim tizimi va milliy uyg'onish g'oyalari bilan bevosita tanishdi. Buxoroda kitoblar va risolalar orqali uzoqdan bilingan narsalar bu yerda jonli hayot sifatida oldida edi: yangi maktablar ishlamoqda, ziyolilar munozara qilmoqda, matbuot millat taqdiri haqida yozmoqda.

Bu muhit Fitratning ko'zini yangicha ochdi. U Buxorodan ketayotganda jaholat va taraqqiyotsizlikka qarshi g'azab bilan to'lgan yosh ijodkor edi. Istanbul uni esa o'sha g'azabga yo'nalish va maqsad berdi: muammo nima ekanligini bilardi, endi yechim qanday bo'lishini ham ko'rdi. Natijada u vataniga oddiy shoir emas, balki aniq dasturga ega jadid mutafakkir sifatida qaytdi.

Jadidchilik g'oyalarining shakllanishi

Istanbulda Fitrat musulmon dunyosidagi islohot harakatlarini yaqindan kuzatdi. Turk jadidlari va islohotchilari bilan muloqotda uning o'z qarashlarini sinaydigan va sayqallaydigan muhit paydo bo'ldi. U shu safardan keyin endi mavhum orzular yozuvchisi emas, balki aniq maqsadlar va usullar bilan qurollangan ma'rifatparvar sifatida qalamga boshqacha yondashdi.

Shu davrdan boshlab uning asarlarida jaholatga qarshi kurash, ilm-ma'rifatni targ'ib qilish va jamiyatni isloh qilish g'oyalari yana ham kuchli va keskin ovozda yangradi. "Munozara" va "Hind sayyohi bayonoti" kabi asarlar aynan shu ruhda, Istanbul safaridan olingan fikriy ozuqa asosida yozildi. Bu asarlarda tortishuv faqat badiiy usul emas — bu Fitrat o'zi ishongan g'oyalar uchun qog'oz ustidagi haqiqiy kurashidir.

Adabiy uslub va janr yangilanishi

Istanbul adabiy muhiti Fitratga yangi shakllar va ifoda usullarini o'rgatdi. U bu yerda dramatik asarlarning jamiyatga ta'sir kuchini ko'rdi, publitsistikaning ommani uyg'otishdagi rolini anglab yetdi. Shu ta'sir ostida u sodda, ta'sirchan va keng xalqqa yetib boradigan tilga o'tdi. Murakkab badiiy uslubdan ko'ra, aniq va ochiq gapirish — mana bu Fitrat uslubining Istanbul safaridan keyingi asosiy xususiyatiga aylandi.

Natijada u o'zbek adabiyotiga yangi janr va uslublarni olib kirdi. Dramaturgiyadagi asarlari o'zbek teatrining shakllanishiga zamin yaratdi. Publitsistik yozuvlari esa keng omma o'rtasida g'oya tarqatishning yangi yo'lini ko'rsatdi. Bularning barchasi Istanbul safarisiz mumkin bo'larmidi — bu savolga javob berish qiyin, ammo shuni aniq aytish mumkinki, bu safar bu jarayonni keskin tezlashtirdi.

Milliy ongning kuchayishi

Turkiyada Fitrat milliy davlat va til uchun kurash g'oyalarining qanchalik kuchli ekanligini ko'rdi. Turk ziyolilari o'z xalqini uyg'otish uchun adabiyotni, teatrni, matbuotni qurol sifatida ishlatayotgan edi. Bu manzara Fitratga o'z xalqining ahvolini yangicha ko'zlar bilan ko'rishga majbur qildi. O'sha paytda Buxoro va Turkiston xalqining qoloqlik va zavolda yotganligi, Turkiyadagi jonlanish bilan solishtirganda, yanada og'riqli va yaqqol ko'rindi.

Aynan shu his — o'z xalqini orqada qolayotganini chuqur anglab yetish — Fitrat asarlaridagi milliy uyg'onish, mustaqillik va o'zlikni anglash mavzularini yetakchi o'ringa olib chiqdi. Istanbul safaridan keyin bu mavzular uning ijodida tasodifiy emas, balki markaziy o'q bo'lib qoldi.

Shaxsiy pozitsiyaning keskinlashuvi

Safardan oldin Fitrat ko'proq kuzatuvchi va tahlilchi edi. Istanbul esa uni faol kurashchiga aylantirdi. Bu o'zgarish faqat g'oyaviy emas, balki xarakter jihatdan ham chuqur edi. U endi faqat yozuvchi sifatida emas, islohotchi, jamoat arbobi va ma'rifat targ'ibotchisi sifatida maydonga chiqdi.

Bu keskinlashuv uning keyingi hayoti uchun ham, taqdiri uchun ham belgilo vchi bo'ldi. Faollik va ochiq nutq uni bir tomondan xalq orasida katta obro'ga sazovor qildi, ikkinchi tomondan esa hokimiyat bilan to'qnashuv yo'liga olib chiqdi. Biroq Fitrat bu yo'lni bilgan holda tanladi — va bu tanlov Istanbul safarida pishib etilgan edi.

Xulosa

Istanbul safari Fitrat uchun fikriy uyg'onish maktabi, adabiy yangilanish manbai va milliy ong shakllanishining muhim bosqichi bo'ldi. Bu safar uning ijodiga hal qiluvchi darajada ta'sir ko'rsatdi: butun keyingi adabiy faoliyati jadidchilik, islohot va uyg'onish g'oyalari bilan shu qadar yo'g'rilib ketdiki, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Fitratning Istanbul tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijodkor kamoloti uchun muhit va ufq kengaytirish qanchalik zarur ekanligini — va to'g'ri paytda to'g'ri joyda bo'lish ba'zan butun bir hayotni, butun bir ijodni belgilab berishi mumkin.